

ГЕНЕЗА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУТНОСТІ ФЕНОМЕНА «СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ»

GENESIS OF THE PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF THE PHENOMENON OF "SOCIAL INTELLIGENCE"

Стаття присвячена феномену «соціальний інтелект». Наголошено, що розвиток соціального інтелекту має першочергове значення в сучасному суспільстві. Наявна неоднозначність у розумінні його психологічного змісту й компонентів підкреслює необхідність пошуку ефективних методів налагодження спільного функціонування людей у суспільстві та розвитку міжособистісних відносин. Людина з високим рівнем соціального інтелекту здатна ефективно спілкуватися, вирішувати конфлікти, розуміти та приймати критику, а також будувати гарні стосунки з навколишніми. Розвиток цих навичок сприяє успішній соціальній адаптації та інтеграції в суспільне життя. Соціальний інтелект є ключовим елементом для побудови здорових і плідних взаємин між людьми, сприяючи як особистісному, так і професійному розвитку. Зазначено, що термін «соціальний інтелект» уперше використав американський психолог і філософ Дж. Дьюї. Та наукову популярність цього поняття пов'язують із Е. Торндайком, який вивчав проблему інтелекту, його особливості, використання й вимірювання. Науковець тлумачив соціальний інтелект як здатність розуміти людей і керувати ними, діяти мудро в людських стосунках. З опублікуванням його робіт і розпочалося активне вивчення феномена соціального інтелекту. Підкреслено, що конструкт феномена «соціальний інтелект» досить суперечливий. Теоретичний аналіз проблеми соціального інтелекту вказує на різноманітність його трактувань у психологічній науці, незважаючи на майже сторічну історію вивчення. Розвиток уявлень про соціальний інтелект змінювався від розгляду його як здібності, відокремленої від загального інтелекту, до розуміння його як соціально-пізнавальної особистісної характеристики, що сприяє соціальній ефективності людини. У професійному контексті соціальний інтелект визнається ключовим для фахівців, чия діяльність пов'язана із соціальною взаємодією та спілкуванням. Ця здібність являє собою складну систему, що складається з когнітивного, емоційного й поведінкового компонентів і розвивається протягом індивідуального життя, починаючи з моменту, коли інтереси людини пересікаються з інтересами партнерів по спілкуванню.

Ключові слова: феномен, поняття, соціальний інтелект, соціальна взаємодія, навички спілкування з людьми.

The article is devoted to the phenomenon of "social intelligence". It is emphasized that the development of social intelligence is of paramount importance in modern society. The existing ambiguity in understanding its psychological content and components emphasizes the need to find effective methods for establishing the joint functioning of people in society and the development of interpersonal relations. A person with a high level of social intelligence is able to communicate effectively, resolve conflicts, understand and accept criticism, and build good relationships with others. The development of these skills contributes to successful social adaptation and integration into society. Social intelligence is a key element for building healthy and fruitful relationships between people, contributing to both personal and professional development. It is noted that the term "social intelligence" was first used by the American psychologist and philosopher J. Dewey. However, the scientific popularity of this concept is associated with E. Thorndike, who studied the problem of intelligence, its features, use and measurement. The scientist interpreted social intelligence as the ability to understand and manage people, to act wisely in human relations. With the publication of his work, the phenomenon of social intelligence began to be actively studied. It is emphasized that the construct of the phenomenon of "social intelligence" is quite controversial. The theoretical analysis of the problem of social intelligence indicates the diversity of its interpretations in psychological science, despite almost a century of study. The development of ideas about social intelligence has changed from considering it as an ability separated from general intelligence to understanding it as a social and cognitive personal characteristic that contributes to a person's social effectiveness. In the professional context, social intelligence is recognized as key for professionals whose work involves social interaction and communication. This ability is a complex system consisting of cognitive, emotional, and behavioral components that develops over the course of an individual's life, starting from the moment when a person's interests begin to intersect with those of their communication partners.

Key words: phenomenon, concept, social intelligence, social interaction, skills of communication with people.

УДК 159.922.8
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.43>

Шпортун А.М.

здобувач ступеня доктора філософії за спеціальністю 053. Психологія
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Постановка проблеми. Актуальність вивчення феномена соціального інтелекту зумовлена найперше наявною суперечністю між відсутністю єдиного розуміння психологічного змісту, структури, компонентів соціального інтелекту та його значущістю в соціальному житті кожної людини, головне, необхідністю пошуку дієвих способів налагодження спільного функціонування людей у суспільстві, розширення спектру методів

підвищення якості міжособистісних відносин, розвитку комунікативної компетентності, моральної інтуїції, хисту до спілкування, розуміння себе, навколишніх, соціальних ситуацій, ставлень і взаємодій, сприймання подій соціального життя з орієнтацією на мінімізацію неочікуваних ситуацій і максимізацію власної корисності тощо.

Людина з достатнім рівнем соціального інтелекту здатна ефективно спілкуватися та кому-

нікувати, вирішувати конфлікти, адекватно сприймати критику, не ображатися, поважати думку іншого, будувати екологічні відносини з навколишніми. Уміння розпізнавати соціальні сигнали, дослухатися до думки, не перебивати, розуміти міміку й жести, почуття інших, відчувати емоційний клімат у групі, спільно працювати в групі, є важливими складниками успішної соціальної адаптації та інтеграції людини в суспільне життя. Тож соціальний інтелект є основою для побудови соціальних відносин, здібністю правильно розуміти свою поведінку й поведінку інших людей. Соціальний інтелект об'єднує, регулює та реалізує пізнавальні процеси, пов'язані з відображення соціальних об'єктів (людини як партнера по спілкуванню, групи людей), є запорукою ефективної міжособистісної взаємодії й успіху в професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Психологічна генеза феномена соціального інтелекту розкрита в працях С. Бабу, С. Вайса, Д. Векслера, Ф. Вернона, Г. Гарднера, Дж. Гілфорда, Д. Гоулмана, С. Грінспена, Дж. Дьюї, Х.-М. Зюсса, Н. Кантора, Д. Кільстрема, П. Лав, Ф. Мосс, Ж. Пінто, М. Тавейра, Е. Торндайка, Л. Фарії, Р. Ханівілла, Т. Ханта й ін. При цьому сучасний погляд фахівців із проблематики соціального інтелекту спрямований на його змістову сутність (І. Зарубінська, І. Недозим, І. Стрілецька й ін.), роль і місце в структурі якостей особистості (Е. Івашкевич, А. Квітка, Л. Ляховець, М. Федоруц, І. Юр'єва та ін.), чинники розвитку й особливості формування (Н. Альохіна, А. Застело, Г. Ожубко, О. Власова, Л. Кайдалова, Я. Каплуненко, О. Матеюк, С. Харченко та ін.).

Проте в психологічній науці досі відсутня єдина думка щодо змісту соціального інтелекту, що й зумовило вибір **мети статті**, яка полягає в теоретико-методологічному аналізі становлення психологічної сутності феномена «соціальний інтелект».

Виклад основного матеріалу. Соціальний інтелект є відносно молодим феноменом і поняттям, витоки якого беруть свій початок із соціальної психології та досліджень людської поведінки в соціальних сферах. Термін «соціальний інтелект» уперше використав американський психолог і філософ Дж. Дьюї (1909) [8], наукові розробки якого спрямовані на соціальну взаємодію людей і прояв їхніх інтелектуальних здібностей. І хоча науковий інтерес до соціального інтелекту зародився вже у 20-ті роки ХХ ст., це поняття почало набувати значущості й популярності лише з часом.

Так, у 1920 році в журналі «Harper's Magazine» вийшла стаття «Intelligence and its use», автором якої був американський психолог і педагог Е. Торндайк [11, с. 228]. У статті

йшлося про проблему інтелекту, його особливості, використання та вимірювання. Окрему увагу було приділено трьом видам інтелекту: механічному, абстрактному й соціальному. На думку Е. Торндайка, механічний інтелект – це здатність навчитися розуміти та керувати речами й механізмами. Абстрактний інтелект – це здатність розуміти ідеї та символи, закони й принципи, а також керувати ними. Соціальний інтелект – це здатність розуміти людей і керувати ними, діяти мудро в людських стосунках. З опублікуванням цієї роботи розпочалося активне вивчення феномена соціального інтелекту.

Ж. Пінто, Л. Фарія, М. Тавейра [10, с. 57] дійшли висновку, що конструкт феномена «соціальний інтелект» досить суперечливий. Е. Торндайк (1920) використовував це поняття, щоб розкрити здатність людини до виконання міжособистісних завдань. Ф. Мосс і Т. Хант (1927) конкретизували, що це «здатність ладнати з іншими». Ф. Вернон (1933) тлумачив соціальний інтелект як здатність людини розуміти настрої та особистісні риси інших, усвідомлювати соціальні проблеми й бути сприйнятливим до соціальних стимулів. На думку Д. Векслера (1958), соціальний інтелект – це здатність людини розуміти соціальні ситуації. За Дж. Гілфордом (1967), соціальний інтелект має суто поведінковий зміст та охоплює взаємодію між людьми, їхні установки, потреби, бажання, настрої та думки про інших і самих себе. Він припустив, що соціальний інтелект є окремою когнітивною здатністю загального інтелекту людини.

У 90-х роках знову зросла зацікавленість феноменом соціального інтелекту. Зокрема, С. Грінспен і П. Лав (1997) запропонували ієрархічну модель соціального інтелекту. У цій моделі соціальний інтелект складається з трьох компонентів: соціальної чутливості, що відображається в прийнятті ролей і соціальних висновках; соціальної проникливості, яка включає соціальне розуміння, психологічну проникливість і моральне судження; соціальної комунікації, що охоплює референтну комунікацію й вирішення соціальних проблем. На думку науковців, соціальний інтелект є лише одним із компонентів адаптивного інтелекту (іншими є концептуальний і практичний інтелект), який об'єднує фізичну компетентність і соціально-емоційну адаптацію (темперамент і характер) як основні виміри особистісної компетентності в широкому розумінні.

Г. Гарднер (1998) виділив типи соціального інтелекту: міжособистісний інтелект (здатність помічати й розуміти настрої, мотиви, психічні стани інших людей) і внутрішньоособистісний інтелект (здатність розпізнавати свої емоції та мати доступ до власного внутрішнього емоційного життя).

На думку американського психолога Д. Гоулмана [6], корисні соціальні стосунки є чинником ментального здоров'я людини, а соціальний інтелект – умовою. Соціальний інтелект містить набір навичок і вмінь, які дають змогу ефективно взаємодіяти з іншими людьми й успішно функціонувати в соціальних ситуаціях. Це поняття охоплює вміння людини розуміти іншу людину і співчувати їй, налагоджувати міжособистісні стосунки, а також впливати на інших і керувати емоціями. У структурі соціального інтелекту науковець виділяє дві його категорії: соціальну обізнаність і соціальну здатність.

Соціальна обізнаність сполучає первинну емпатію – почуття до інших і відчуття невербальних емоційних сигналів; налаштування – уважне слухання з повною сприйнятливостю та спрямованістю на людину; емпатичну точність, що означає розуміння думок, почуттів, намірів іншої людини; соціальну когнітивність, тобто знання й розуміння того, як функціонує соціальний світ. Натомість соціальна здатність охоплює синхронізацію, безперешкодну взаємодію на невербальному рівні; самопрезентацію або ефективно подання себе; вплив, який полягає у формуванні результату соціальної взаємодії; турботу, тобто піклування про потреби інших.

Тож соціальна обізнаність дає змогу краще розуміти та сприймати інших людей, а соціальна здатність допомагає активно взаємодіяти з іншими. Ці два аспекти взаємодоповнюють один одного, сприяють успішній соціальній адаптації та взаємодії в різних сферах життя людини.

Соціолог Р. Ханівілл [7] переконаний, що соціальний інтелект є сукупним показником самосвідомості, соціальної усвідомленості, еволюції соціальних переконань та установок, а також здатності й бажання керувати складними соціальними змінами. Людина з високим коефіцієнтом соціального інтелекту нічим не краща й не гірша за людину з низьким, вони просто мають різні погляди, інтереси та бажання. При цьому саме соціальний інтелект, а не кількісна оцінка рівня інтелекту визначають людину.

Елемент стратегічності додає вчений С. Бабу [4], який тлумачить соціальний інтелект як здатність ефективно й тактовно взаємодіяти з іншими людьми, при цьому зберігаючи власну ідентичність, використовуючи відповідні соціальні ресурси з більш поглибленим розумінням соціального середовища та розглядаючи емпатичну співпрацю як основу соціального знайомства. На думку дослідника, соціальне прийняття ідей і вчинків людини, соціальна прихильність, соціальні почуття, соціальне схвалення, соціальна повага, соціальна залученість, соціальна взаємодія, соці-

альні групи, членство в соціальних інститутах тощо мають велике значення для індивіда на шляху особистісної інтегрованості. Соціальний інтелект – це здатність добре ладнати з іншими людьми й уміти налагоджувати з ними взаємодію. Саме соціальний інтелект може зменшити конфлікти, створити умови для співпраці, замінити фанатизм і поляризацію розумінням і мобілізувати людей для досягнення спільних цілей.

Р. Бар-Он (2005) зазначає, що соціальний інтелект – це багатофакторний набір взаємопов'язаних емоційних і соціальних компетенцій, навичок і засобів, які впливають на здатність людини розпізнавати, розуміти емоції й керувати ними, толерантно ставитися до інших, адаптуватися до змін і вирішувати проблеми особистого та міжособистісного характеру, а також ефективно справлятися з повсякденними вимогами, викликами й тиском [5].

С. Вайс і Х.-М. Зюсс пропонують трифакторну модель соціального інтелекту, у якій виділяють соціальне розуміння, соціальну пам'ять і соціальні знання [12]. Здатність до соціального розуміння вимагає від людини інтерпретації соціальних стимулів з позиції її наслідків, наприклад, правильно зрозуміти те, що людина хоче висловити за допомогою вербальних чи невербальних засобів спілкування. Соціальна пам'ять охоплює свідоме зберігання та пригадування соціальної інформації, що міститься в епізодичній і семантичній пам'яті. Це дещо більше ніж пам'ять на імена й обличчя. Соціальні знання зберігаються в процедурній пам'яті, їх не можна опанувати теоретично, вони формуються лише через повторення складної послідовності дій знову і знову.

Тож соціальний інтелект тісно пов'язаний із когнітивним та емоційним інтелектом. Психологи-дослідники, які вивчають соціальне пізнання й соціальну нейронауку, відкрили багато принципів, за якими функціонує соціальний інтелект людини. Зокрема, психологи Н. Кантор і Д. Кільстром [8] пропонують альтернативний погляд на соціальний інтелект, який вони зараховують до системи знань людини про соціальний світ. На відміну від погляду на соціальний інтелект через призму здібностей, погляд через призму знань не розглядає соціальний інтелект як рису або групу рис, за якими можна порівнювати й ранжувати індивідів від низького до високого рівня інтелекту. Скоріше, когнітивний погляд на особистість починається з припущення, що соціальна поведінка є розумною, що вона опосередкована тим, що людина знає й вважає правильним, а також когнітивними процесами прийняття, пам'яті, міркувань і вирішення проблем, а не опосередкована вродженими рефлексами, умовними реакціями, генетичними програмами.

Ця теорія соціального інтелекту трактує індивідуальні відмінності в соціальній поведінці як продукт індивідуальних відмінностей у знаннях, які індивіди застосовують у своїх соціальних взаємодіях. Відмінності в соціальних знаннях спричиняють відмінності в соціальній поведінці. Важливою змінною є не те, скільки людина має соціального інтелекту, а скоріше те, яким соціальним інтелектом вона володіє: що людина знає про себе, інших людей, ситуації, у яких люди стикаються один з одним, і їхню поведінку. Науковці виокремили дві категорії соціального інтелекту: декларативні соціальні знання, що складаються з абстрактних понять і конкретних спогадів, і процедурні соціальні знання, що складаються з правил, навичок і стратегій, за допомогою яких людина маніпулює і трансформує декларативні знання, перетворює знання на дії. Наприклад, для людини важливо осмислювати соціальні відносини («У якій ситуації я перебуваю і що це за людина, яка зі мною розмовляє?»), розуміти їх сенсове значення («Що людина мала на увазі?»), відповідно, планувати свої дії («Що я збираюся із цим робити?»).

Серед українських праць важливо згадати докторське дослідження Е. Івашкевича (2018). Науковець вивчав феномен соціального інтелекту у фахівців педагогічної сфери діяльності. Він переконаний, що соціальний інтелект є складним особистісним утворенням, яке включає комунікативну та прогностичну компетентності. Ці компетентності формують системні структури, що охоплюють такі інтегральні складники, як механізми антиципації, децентрації, інтелектуальної ініціації, прийняття рішень, планування, контролю й самоконтролю, рефлексії тощо. Комунікативна компетентність і здібності входять до структури когнітивної компетентності на мікрорівні, прогностична компетентність та емпатія – на мезорівні, а механізми антиципації, децентрації, інтелектуальної ініціації, прийняття рішень, планування, контролю та самоконтролю, рефлексії тощо – на макрорівні [1, с. 427–428].

На думку іншої дослідниці, Л. Ляховець [3, с. 7], соціальний інтелект являє собою складну гетерогенну здібність, що включає розуміння як самого себе, так й інших осіб, їхніх взаємин. Він також передбачає можливість прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій на основі індивідуальних мислених процесів, а також емоційно-афективну реакцію на особистісний і соціально-психологічний контекст взаємодії та соціального досвіду. Соціальний інтелект є однією з ключових характеристик людини й важливих якостей, яка обумовлює успіх суспільного життя.

За Я. Каплуненко [2, с. 168–169], соціальний інтелект являє собою не лише інтегральну соціально-особистісну пізнавальну здібність,

а й ключовий фактор успішної соціальної адаптації та ефективної міжособистісної взаємодії. Він охоплює здатність до розуміння й аналізу поведінки в спілкуванні, управління власними емоціями та емоціями інших, а також до організації й комунікації в різних ситуаціях. При цьому розвиток соціального інтелекту детермінується зовнішніми та внутрішніми чинниками. Зовнішні чинники: картина сім'ї, культура спілкування та взаємодії, комунікаційне коло, досвід соціальної травматизації тощо. Внутрішні чинники: показники нервових процесів, індивідуально-типологічні особливості й особистісні характеристики.

Тож соціальний інтелект став показником спроможності людини досягати успіху в міжособистісних ситуаціях, умілого поведіння у взаєминах з іншими. Він пов'язаний із когнітивними здібностями людини (розуміти людей) і її практичністю (уміння підтримувати стосунки).

По суті, соціальний інтелект – це психологічний феномен соціального змісту, що визначає здатність людини до успішної взаємодії з іншими членами суспільства, ефективного вирішення конфліктних ситуацій та адаптації до різноманітних соціальних середовищ. Успішне функціонування в соціумі й досягнення особистих і професійних цілей неможливе без розвиненого соціального інтелекту, який не обмежується лише здатністю добре ладнати з іншими та спонукати їх до співпраці, він також охоплює розуміння емоцій інших людей, інтуїтивне сприйняття їхніх потреб і мотивацій, уміння налагоджувати співпрацю, розуміти динаміку соціальних ситуацій, а також готовність виражати власні почуття й переживання. Соціальний інтелект може бути умовно названий «навичками спілкування з людьми», оскільки він включає в себе усвідомлення соціальних ситуацій і вміння використовувати різноманітні стратегії для досягнення своїх цілей. Та соціальний інтелект є не вродженою здатністю, а розвивається протягом індивідуального життя, починаючи з моменту, коли інтереси людини починають пересікатися з інтересами партнерів по спілкуванню.

Висновки. Теоретичний аналіз проблемами соціального інтелекту вказує на різноманітність його трактувань у психологічній науці, незважаючи на майже сторічну історію вивчення. Розвиток уявлень про соціальний інтелект змінювався від розгляду його як здібності, відокремленої від загального інтелекту, до розуміння його як соціально-пізнавальної особистісної характеристики, що сприяє соціальній ефективності людини. У професійному контексті соціальний інтелект визнається ключовим для спеціалістів, чия діяльність зосереджена на взаємодії з іншими. Ця здібність являє собою складну систему, що складається з ког-

нітивного, емоційного й поведінкового компонентів і розвивається протягом життя. Поряд із цим місце соціального інтелекту в системі якостей і характеристик людини неоднозначно визначене та представлене переважно через такі компетенції, як комунікативна компетентність, соціально-психологічна компетентність, соціальна сміливість, соціальна чутливість, психологічна проникливість тощо.

Перспективи подальших розвідок будуть спрямовані на виокремлення структурних компонентів соціального інтелекту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Івашкевич Е.З. Психологія соціального інтелекту педагога : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01 / Інстит. психол. імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2018. 432 с.
2. Каплуненко Я.Ю. Особистісні чинники розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Інстит. психол. імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2016. 262 с.
3. Ляховець Л.О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2016. 18 с.
4. Babu M.S. Social Intelligence and Aggressive Behaviour in relation to Classroom Climate in relation to Classroom Climate among Upper Primary School Students of Delhi and Kerala. Institute of Advance Studies in Education Faculty of Education, Jamia Millia Islamia New Delhi, 2013.
5. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, 2006. 18, supl. P. 13–25.
6. Goleman D. *Social intelligence: The new science of human relationships*. New York : Bantam Books, 2006. 416 p.
7. Honeywill R. *The Man Problem: destructive masculinity in Western culture*. New York : Palgrave Macmillan, 2015. 235 p.
8. Kihlstrom J.F., Cantor N. Social intelligence. *The Cambridge Handbook of Intelligence*. Cambridge University Press, 2011. P. 564–580.
9. Lathesh K.R., Avadhani V.D. A study on social intelligence and its impact on employee performance of insurance sectors in Mysuru city. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*. 2018. Vol. 9. P. 530–537.
10. Pinto J., Faria L., Taveira M. Social Intelligence in Portuguese Students: Differences According to the School Grade. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2014. V. 116. P. 56–62.
11. Thomdike E.L. Intelligence and its use. *Harper's Magazine*. 1920. P. 227–235.
12. Weis S., Süß H.M. Reviving the search for social intelligence – A multitrait-multimethod study of its structure and construct validity. *Personality and Individual Differences*. 2007. V. 42. P. 3–14.